

16430/24/1^I

МССЦ

**БЕОГРАД
НОВИ САД
ТРШИЋ
13 - 18. 9. 1994.**

**НАУЧНИ
САСТАНАК
СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ
ДАНЕ**

НОРМИРАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

24/1

БЕОГРАД, 1995.

СТАНА РИСТИЋ (Београд)

НЕКИ АСПЕКТИ НОРМИРАЊА У ЛЕКСИКОГРАФИЈИ

1. Предмет излагања овога рада јесу неки проблеми нормирања језика који се примарно решавају у речницима као нормативним приручницима. Показало се, наиме, да се овај вид нормирања издваја као посебан феномен и да се као лексичко нормирање мора одредити према другим видовима нормирања: ортографском, ортоепском и граматичком.

2. Деликатност задатка који ћемо покушати да решимо, појачава и чињеница да се у досадашњем раду на језичкој норми код нас није постављао посебно проблем лексичке норме¹. Проблеми из овог домена мање или више били су артикулисани у оквиру питања језичке политике и језичке културе (нпр. проблеми територијалне лексичке варијантности, употреба стране лексике, употреба народне, експресивне и других типова маркиране домаће лексике и сл.).

3. До данас проблеми нормирања, па и назначени проблеми лексичког нормирања, решавали су се код нас на два начина. Први, који је у новије време већ превазиђен, одликовао се традиционалним приступом у коме су сва решења била подређена углавном писаном језику. Тако су и проблеми лексичког нормирања – избора речи и вештина њихове употребе били одмеравани или према „вуковском” језику или према језику „узорних” писаца, што се исказивало паушланим оценама о „добром” и „лошем” стилу, о „обогаћивању”/„осиромашивању” језика, о „загађивању” језика и сл.

Другачији приступ норми имали су следбеници прашке лингвистичке школе, који су указивали на то да свако језичко нормирање мора испољавати динамичност и флексибилност језичког развоја у целини. Они су истицали да у констелацији деловања конвергентних и дивергентних сила у језику суделују сви видови његове реализације: писани

---

¹ О неким критеријумима лексичке норме исп. Клајн: 1990, 145 – 148.

и говорни језик, стандардни (књижевни) и нестандардни (народни) језик, и то са свом својом функционално-стилском и социјално-територијалном раслојеношћу².

4. Међутим, ни у савременом приступу језичком нормирању код нас није се издвајао проблем лексичког нормирања, па ни до данас није утврђено ко и на који начин регулише ову језичку материју. Занимљиво је да је улога речника у овом домену сасвим занемаривана, иако управо они, поред осталог, установљавају лексичку норму у свој њеној обухватности и комплексности.

5. Проблеме лексичког нормирања у овом истраживању пратили смо са становишта описне лексикографије у смислу општих претпоставки за његово успешно решавање.

6. Нормативна питања у изради речника морала би се решавати у складу са утврђеним тенденцијама језичког развоја у домену лексике. Наиме, зна се да најзначајнији процеси развоја регулишу уређеност централног дела лексичког система. На основу регуларне раслојености централног дела (функционално-стилске, територијалне, социјалне и сл.) може се објективно одредити број квалификатора и упуштава за представљање лексичких јединица у систему. Тиме описна лексикографија решава најделикатнији проблем у установљењу лексичке норме: успоставља објективна мерила за издвајање и доследно маркирање одређених слојева лексике (Скворцов: 1983, 210 – 214).

7. Лексичко нормирање као комплексан начин уређивања језичке материје има више аспеката реализације, а ми ћемо у даљем излагању представљати опште карактеристике функционално-стилског аспекта.

7. 1. Комплексност нормирања у лексикографији највише се испољава у представљању функционално-стилске раслојености лексикона. За објективно представљање ових аспеката лексичких јединица у описној лексикографији нужно је имати у виду не само диференцирање функционалних стилова језичке употребе, него и разлике у лексикону између писаног и говорног језика, као и између стандардног (књижевног) и нестандардног (народног) језика.

У опречном деловању интеграционих и деинтеграционих процеса лексикограф мора уочавати значајније процесе који на глобалном плану уређују језички систем и показују тенденције развоја. То су за савремени језик нпр. процеси демократизације, урбанизације, интелектуализације, интернационализације и сл. Ако се у складу с њима успоставља актуална лексичка норма, нормативне информације не губе у актуалности и онда када језичке промене и развој укину евидентирану

---

² Исп. Пешикан: 1970; Поповић: 1975, 69 – 74; Zbornik: 1979; Баотић: 1980, 19 – 28; Шипка: 1980, 23 – 31; Грицкат: 1983, 81 – 99; Костић: 1983, 25 – 35; Стевић: 1985, 149 – 160; Dynamika: 1989; Ивић: 1990; Приручник: 1991.

особеност дате лексичке јединице. Актуалност добро уређеног описног речника поред осталог чува и контекст употребе лексичких јединица. Он експлицитне информације о њиховим карактеристикама допуњава информацијама о перспективи њиховог опстанка у језику или о могућностима њихове другачије употребе³.

7. 2. Лексичка норма, као и друге врсте норми, има лингвистичке и друштвене аспекте реализације, али су проблеми у вези са првом доста деликатнији из више разлога. Прописивање правила употребе лексичких јединица регулише у ширем смислу стилску норму и норму понашања у говору. Зато је лексичка норма по својим импликацијама знатно обухватнија и тиче се не само различитих језичких аспеката (лингвистике, лингвостилистике, социолингвистике, етнолингвистике, културе језика и језичке политике), него и друштвених, политичких и културолошких аспеката дате лингвистичке заједнице. То је и разлог да ова стилско-социјална страна језичке норме не може имати карактер строге регулативе и прескриптивни карактер. Још је традиционална лексикографија установила дескриптивни приступ у лексичком нормирању, чија је предност у позитивном ставу и објективном представљању целокупног лексичког фонда у свој његовој раслојености и сложености.

7. 3. Лексичка норма има и других особености које је издвајају од других видова језичког нормирања. Она је комплекснија јер поред лингвистичког и друштвеног аспекта садржи елементе који истичу важност улоге појединца у избору и начину употребе лексичких јединица. То јој даје и неке предности у смислу веће флексибилности. Она омогућава слободу избора лексичке јединице не само према елементима комуникације (садржај, циљ, ситуација, социјални статус говорника) него и према вештини (креативности) говорника⁴. Вештина личног избора одражава језичку културу појединца која обухвата његову језичку компетенцију, васпитање и образовање као и његову способност да лични укус усклади са нормативима своје друштвене средине и целе језичке заједнице.

7. 4. Лексичка норма даје велики степен слободе у избору, али је њено усвајање проблематичније и дугорочније. Корисник језика правила језичке норме (граматичке и правописне) мора научити и примењивати. У противном његово учешће у комуникацији биће оцењивано као „неправилно” („погрешно”) и са становишта стандардног језика неприхватљиво. Међутим, однос појединца према лексичкој норми вреднује се естетским и друштвеним параметрима – стилским параметрима и па-

---

³ О променама типа лексике под утицајем језичког и друштвеног развоја исп. Грановская: 1883, 47 – 70.

⁴ О значају слободе избора као свесном деловању појединца на развој књижевног језика и његове културе исп. Будаčov: 1976, 73 – 83.

раметрима друштвеног престижа. Огрешење о лексичку норму оцењује се као „неуспешно“ („неумесно“), при чему скала оцене има богато изнијансиране естетске и друштвене параметре. Ови параметри се у општој лексикографији представљају квалификаторима типа: *разговорно, експресивно, проширено, еуфемистично, шаливо, ласкаво, учтиво, хипокористично, књишки, песнички* (као прихватљивим начином употребе лексичких јединица) или квалификаторима типа: *презриво, подруљиво, пейоративно, неучтиво, вулгарно, грубо* и сл. (као непожељним начином употребе лексичких јединица). Нижи степен на склали престижности заузимају лексичке јединице које су у речницима обележене квалификаторима типа: *покрајински, нераспрострањено, индивидуално, дијалекатски, жаргонски, широчаски, застарело, архаично, неологизам* и сл., а степен њихове естетске вредности одређује функционално-стилски контекст њихове употребе. Прецизно изнијансирани начини употребе лексичких јединица омогућавају корисницима речника да изграде вештину овладавања лексичким инвентаром. Она се испољава и у естетском захтеву немешања стилова (уколико за то нема посебних стилских разлога).

8. Уопште, улога речника различитих типова у усвајању лексичке норме је велика и то не само за кориснике писаног језика него за све оне којима је стало до неговања језичке/говорне културе. Нарочито одсуство тог неговања евидентно је у говорном језику, пре свега у разговорном стилу, што је последица традиционалног фаворизовања писаног језика. Нормативни захтеви који су постављани за писани језик (а најчешће за белетристички стил као узорни) нису се могли успешно примењивати и на говорни због познатих специфичности усмене комуникације. Занемаривање говорног корпуса у језичком описивању и нормирању има за последицу неразвијеност говорне културе и сиромашење језика (Костић: 1983, 27).

8. 1. Стварана је врло упрошћена слика говорног језика који се углавном сводио на један његов функционално-стилски идиом – *на разговорни стил*. Међутим разговорни стил на естетско-престижној скали не заузима високо место, па је као нижи стил остајао изван фокуса лингвистичких интересовања. Такав статус добијао је и целокупан говорни језик према престижним стиловима писаног језика, јер је била занемаривана његова функционално-стилека раслојеност. Данас се код нас и у свету осим разговорног стила говорног језика истражују и други његови стилови: консултативни, официјелни, интимни, професионални; социјални и територијални жаргони и сл. (Костић: 1983, 25 – 35). Они се због брже динамике развоја све чешће узимају као мерила при сваком језичком, па и лексичком нормирању.

8. 2. Раслојеност лексики говорног језика много је теже представити због израженије опречности између функционално-стилских и нормативних параметара, као и због веће подложности динамици језичког развоја. Тако се, с обзиром на нормативне параметре, издваја лексика говорног стандарда од нестандардне разговорне лексики. Према функционално-стилским параметрима стандардна говорна лексика раслојава се на лексику официјелног и неофицијелног стила, која, опет, с обзиром на експресивност може припадати високом, неутралном или ниском стилу (Георгиева: 1990, 53 – 54).

У речницима би требало маркирати, а то поједини речници и чине, лексику неких жанрова официјелног стила (ритуалну, службену, протоколарну), која је као лексика узвишеног стила лишена експресивности⁵. Разговорна лексика неофицијелног стила стандардног језика као лексика нижег стила обично реализује и експресивне компоненте значења, што се на одговарајући начин мармира у речницима. Овај слој лексики стандардног језика чини његов најнестабилнији део и тешко га је одвојити од лексики нестандардних идиома.

Лексика нестандардних (колоквијалних) говора као лексика нижег стила одликује се експресивношћу која се може квалификовати или општим квалификаторима типа: *разговорно* и *експресивно* или специјалним квалификаторима експресивно-стилске обојености типа: *шаливо*, *прошчно*, *презриво*, *подруљиво*, *ласкаво* и сл. Затим, она може имати територијална, социјална и сл. жаргонска обележја.

Померање граница функционално-стилске раслојености мора се на одговарајући начин представити у лексикографији. Нове појаве могу се обележавати новим или допунским маркерима или би се описом ситуације могле изнијансирати нове употребе лексичких јединица. Јединице које истовремено реализују више функционално-стилских и експресивних значења нужно је обележити напоредним маркерима. Комбинација маркера такође подлеже правилима лексичког система (Мурат: 1982, 134 – 139; Медникова: 1982, 145 – 150).

9. Са становишта лексичке норме поставља се питање употребе нестандардне лексики у стандардном језику која, како смо напред истакли, у демократичнијим односима према норми улази не само у говорне идиома стандардног језика него и у његове писане жанрове. Данас такве процесе највише одражава језик средстава информисања чији би се корпус морао узимати у обзир при нормирању и одређивању праве мере у прихватању језичких иновација. За лексичку норму није проблематична

---

⁵ У Р. САНУ из ове категорије мармира се само лексика књишког, а ређе и лексика дипломатског стила, мада би велики број јединица требало издвојити маркером *официјелно (званично)* и тако их опонирати лексици свакодневне комуникације која се иначе мармира квалификатором *разговорно*.

лексика чија се нестандардност испољава као правописна/ортоепска или граматичка неправилност. Такви случајеви се решавају у складу са важећом нормом, а у академијским речницима, где се иначе евидентирају, они се мартирају квалификаторима нормативне вредности типа: *некњижевно, неправилно, неуобичајено, индивидуално* и сл. Проблем је тзв. вулгарна и опсцена лексика за коју, бар колико је нама познато, не постоје изграђени параметри идентификовања ни у погледу садржаја ни у погледу употребе. Велике недоумице у овом смислу јављају се у пракси израде Р. САНУ. Оне се испољавају у недоследном избору/изостављању јединица ове категорије лексике као и у њеном недоследном мартирању адекватним квалификаторима⁶.

10. Објективно представљање и прецизно мартирање лексичких јединица једног језика, а не њихово изостављање, јесте начин да академијски речници одговоре и свом задатку ваљаног лексичког нормирања. Улазак јединице у стандардни језик зависи од више лингвистичких и друштвених фактора, на што нас упућује језичка пракса. Она се у лексичком нормирању мора уважавати. Не може се на основу само једног фактора одлучивати о нормативном статусу неке лексичке јединице, па да нпр. степен експресивности или порекло буду једини разлози њене неприхватљивости у стандарду (Ходакова: 1983, 5 – 36).

Оно што ствара недоумице и у практичном делу и у теорији лексикографије јесте противуречност између објективно-лингвистичког принципа и принципа избора, на којима се норма заснива (Скворцов: 1983, 214). Компромис се може остварити ако се израда описног речника конципира на историјским и функционално-нормативним принципима. Представљањем лексике у историјској перспективи открива се регуларност системских процеса у развоју, динамичност савременог стања и лексичка раслојеност. На основу тога могуће је предвидети неке токове тог развоја у будућности.

11. Израда нормативног речника једнотомника нарочито је повезана са успешним решавањем противуречности објективног и нормативног принципа. То је у савременој теорији иницирало неке претпоставке за успешније решавање тешкоћа лексиколошке, лексикографске и нормативне природе. По Скворцову (Скворцов: 1983, 215 – 216, 223) најбитније је изградити јединствен и динамичан систем стилских квалификатора, нормативних оцена и непрекидно ширити њихов круг у ви-

---

⁶ Овим проблемима планирамо се бавити у оквиру шире теме експресивне лексике у коју спадају и вулгаризми, чије конотативне компоненте значења исказују негативне емоције и чија експресивност комуникацији даје обележје нижег стила. Опсцена лексика, по нашим досадашњим сазнањима, чини посебну категорију табуиране лексике која из различитих лингвистичких и ванлингвистичких разлога често реализује компоненте значења негативних емоција, а по експресивним ефектима уноси у комуникацију елементе вулгаризације.

ду нормативних упозорења и препорука. Тако би се решио лексиколошки проблем објективног представљања лексичког система у свој његовој социјалној, територијалној и узрасној раслојености за одређено време. Нормативни проблем репрезентативности корпуса могао би да се решава тако да овај корпус и по хронолошком распону буде савремен и објективан у најстрожијем смислу тих речи. Један од начина да се у представљању корпуса постигне и објективност и одабраност лексичког фонда могао би бити да се као посебан прилог, после одабраног нормативног корпуса, представи и нестандартна лексика. Она је иначе увелико присутна у стандардном писаном и усменом језику. Тако издвојена нестандартна лексика не би, по схватању „луриста“, загађивала књижевни језик, што би се позитивно одразило и на коришћење оваквог речника у неговању језичке културе. Осим тога, на овај начин би се регулисала ортографија и употреба говорног материјала који је иначе по својој природи некодифициран.

ЛИТЕРАТУРА

- Баотић: 1980 - Баотић Јосип, *О норми и неким некодифицираним изразима у нашем језику*, Књижевни језик IX/1, Сарајево, 19 - 28.
- Будачов: 1976 - Будачов Р. А., *Како се људи односе према књижевном језику*, Књижевни језик VI/1 - 2, Сарајево, 73 - 83.
- Георгиева: 1990 - Георгиева Елена, *Езикова култура и езиково обучение* Държавно издателство „Народна Просвета“, Софија.
- Грановская: 1983 - Грановская Л. М., *Некоторые особенности развития словарного состава русского языка в 20-е годы XX в. и проблема нормы*, Литературная норма в лексике и фразеологии, Издательство „Наука“, Москва, 47 - 70.
- Грицкат: 1983 - Грицкат Ирена, *Наш стандардни језик као праћилац ошћих облика културе*, Зборник за филологију и лингвистику XXVI/2, Нови Сад, 81 - 99.
- Dynamika: 1989 - *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*, Ján Horecký, Klára Buzássyová, Jan Bosák a kolektiv, Veda vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Zbornik: 1979 - *Z teórie spisovného jazyka, zborník referátov a diskusných príspevkov*, Veda vydavateľstvo slovenskej akadémie vied, Bratislava.
- Ивић: 1990 - Ивић Милка, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад.
- Клајн: 1991 - Клајн Иван, *Туђице и пуризам, Језички приручник*, Павле Ивић, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, Београд, 151 - 163.
- Костић: 1983 - Костић Ђорђе, *Савремени проблеми културе говора*, Актуелна питања наше језичке културе, Просветни преглед, Београд, 25 - 35.
- Медникова: 1988 - Медникова Э. М., *Адекватность лексикографических помет стилистическим характеристикам слова*, Словарные категории (сборник статей), „Наука“, Москва 145 - 150.

- Мурат: 1988 - Мурат В. П., *Стилистическая система современного русского языка по данным „Словаря русского языка“ С. И. Ожегова (Изд. 14-е, 1982)*, Словарные категории (сборник статей), „Наука“, Москва, 134 - 139.
- Норма: 1983 - *Литературная норма в лексике и фразеологии*, „Наука“, Москва.
- Пешикан: 1970 - Пешикан Митар, *Наш књижевни језик на сто година послеје Вука*, Друштво за српскохрватски језик и књижевност СРС, Београд.
- Поповић: 1975 - Поповић (Милковић) Мирјана, *Теорија и пракса стандардног језика*, Лица 4, Сарајево, 69 - 74.
- Приручник: 1991 - *Језички приручник*, Павле Ивић, Иван Клап, Митар Пешикан, Бранислав Брборић, Београд.
- Р. САНУ: 1959 - 1989 - *Речник српскохрватског књижевног и народног језика I - XIV*, Српска академија наука и уметности, Београд.
- Скворцов: 1983 - Скворцов Л. И., *Вопросы нормативной лексикографии (Состояние и перспективы)*, Литературная норма в лексике и фразеологии, Издательство „Наука“, Москва, 206 - 225.
- Стевић: 1985 - Стевић Слободан, *Пишање норме у савременом италијанском језику и њеног месџа у настави*, Живи језици XXVII/1 - 4, Београд, 149 - 160.
- Ходакова: 1983 - Ходакова Е. П., *Народно-разговорная лексика и литературная норма (первая треть - середина XIX в.)*, Литературная норма в лексике и фразеологии, Издательство „Наука“, Москва, 5 - 36.
- Шипка: 1980 - Шипка Милан, *Савремена српскохрватска стандарднојезичка норма у свјетлу језичке и друшћивене сиварности у БиХ*, Књижевни језик IX/2, Сарајево, 23 - 31.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ НОРМИРОВАНИЯ В ЛЕКСИКОГРАФИИ

Резюме

В настоящей статье автор показывает, что лексическое нормирование, осуществляющееся в словарях, представляет собой вид нормирования, который в нашей нормативистике до сих пор не был отмечен.

Лексическое нормирование, дескриптивные правила которого указывают на положение и употребление лексических единиц, своим положительным отношением к существенным явлениям лексической системы, лучшим способом отражает динамизм и подвижность - основные характеристики хорошо обоснованной языковой нормы. По отношению к другим видам языкового нормирования (в частности, к орфографическому, орфоэпическому и грамматическому) лексическое нормирование характеризуется большей сложностью, как в области утверждения правил, так и в области их усвоения. Для лексической нормы, как показывают данные толковых словарей, наряду с лингвистическим и общественным критериями, весьма значителен и эстетический критерий. Поэтому шкала, применяемая при нормативной оценке лексических единиц, основывается на двух видах параметров: на параметрах общественного престижа и на эстетических параметрах. Они объединены и охарактеризованы квалификаторами и пометами, с помощью которых весьма объективно и точно утверждают место единиц на шкале и их положение в лексической системе определенного языка.

Стана Ристич